

A SZEMÉLYRAG ELHELYEZKEDÉSE TÖBB FŐNÉVI IGENÉV ESETÉN*

Andrási Krisztina

Bevezetés

A főnévi igenevek meghatározott igék (illetve névszók) vonzataként jelenhetnek meg. Azok a főnévi igenevek, amelyek személyragozott igék vonzataként jelennek meg, nem viselnek idő- vagy módjelet, sem pedig személyragot. Ezekben a mondatokban a személyragot viselő főige alanyesettel látja el alanyát:

- (1) *Péter szeret táncolni.*

Ha a főnévi igeneves kifejezés személytelen igék, illetve személytelen névszói állítmányok vonzata, vagyis ha az igék ragozási paradigmája hiányos (ilyen például a *kell, kellene, lehet, muszáj, sikerül, illik* stb.), az infinitívusz személyragozva is megjelenhet (É. Kiss 1998). A mondat alanya ebben az esetben datívuszban áll, amellyel számban és személyben egyeztetve lehet a főnévi igenév (É. Kiss 1998):

- (2) *Péternek táncolnia kell.*

Ha a mátrixige engedélyezi a személyragozást, a főnévi igenév lehet kötelezően vagy választhatóan személyragozott (lásd például Tóth 2000, 2002; É. Kiss 2001):

- (3) a. *Péternek fel kell ébredni(e).*
b. *Fel kell ébrednie.*

Tanulmányomban olyan mondatokat vizsgálok, amelyekben két főnévi igenév szerepel, továbbá a szerkezet alanya egy olyan datívuszi esettel álló főnévi csoport, amely számban és személyben megegyezik az egyik főnévi igenév személyragjával. Ennek során megvizsgálom, hogy hogyan lehetséges az, hogy kettő főnévi igenév esetén bármelyik (vagy mindkettő) lehet személyragozott:

- (4) a. *Jánosnak meg kell tanulnia vezetni.*
b. *?Jánosnak meg kell tanulni vezetnie.*
c. *??Jánosnak meg kell tanulnia vezetnie.*

* A dolgozat megírásához nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani a cikk bírálójának, valamint témavezetőmnek, Szécsényi Krisztinának, illetve Szécsényi Tibornak az értékes hozzászólásaiért.

Javaslatomban É. Kiss (1999) újraelemzéses megközelítését használom a jelenség magyarázatára, amelynek segítségével a frázishatárok törlésével lapos szerkezetet kapunk. Elemzésemet a Minimalista Program (Chomsky 1995) keretein belül mutatom be.

1. A probléma és annak háttere

1.1. A főnévi igenevekről

A főnévi igeneves szerkezetek elemzése kapcsán az egyik első dolgunk eldönteni, hogy egyszerű vagy összetett mondatként elemezzük-e őket, vagyis lapos szerkezetet rendeljük hozzájuk, vagy felépítésüket hierarchikusnak képzeljük el. Érveket és ellenérveket mindkét szerkezet mellett, illetve ellen találunk, ugyanis felfedezhetők mindkét mondat típusra jellemző sajátságok (lásd például É. Kiss 1987, 1989). A mai elemzések azonban egyetértenek abban, hogy a főnévi igeneves szerkezetek teljes tagmondattal egyenértékűek, vagyis összetett mondatként elemezzük a főnévi igeneveket tartalmazó mondatokat. Ezek a mondatok azonban rendelkeznek egyszerű mondati sajátságokkal is.

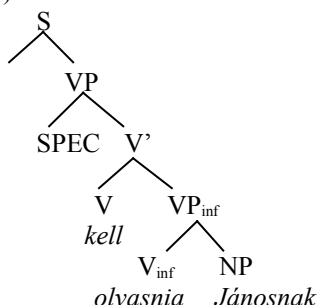
A másik fontos kérdés, hogy a datívuszi összetevő a főmondati predikátumhoz vagy a főnévi igenévhez tartozik-e. É. Kiss (1998) szerint a datívuszi NP a főnévi igenév vonzata, mivel egyezik vele és jelentéstanilag is az infinitívushoz köthető. Tóth (2000) azonban meggyőzően érvel amellett, hogy a főmondati predikátum argumentumszerkezete alapján a személytelen predikátumok mellett megjelenő infinitívuszi szerkezetek két csoportba oszthatók. Ha a főmondati predikátum egyargumentumú, a datívuszi NP az infinitívusz vonzata, ha kétargumentumú, akkor a főmondati predikátum vonzata. Ebben az esetben az infinitívusznak rejtett alanya van, amelyet a datívuszi NP kontrollál.¹

A fentiek szerint a főnévi igeneves mondatok alapszerkezetét sematikusan a következőképpen kell elképzelnünk É. Kiss (1998) alapján:²

¹ A két csoport megkülönböztetése a dolgozatban bemutatott elemzés szempontjából nem releváns, a csoportosításról részletesebben lásd Tóth (2000).

² A VP_{inf} csomópontok az ágrajzban mondatértékű csomópontok, a főnévi igeneves kifejezések teljes tagmondattal egyenértékűek.

(5) *Jánosnak olvasnia kell.*

A mondat finit igéje mellett azonban több főnévi igenév is megjelenhet. A főige és annak infinitívuszi vonzatai igei komplexumot alkotnak.³

(6) *Péter fogja akarni olvasni a könyvet.*

(7) *Mikor fogod akarni elkezdni megnézni a filmet?*

Ha több infinitívusz van a mondatban, a finit ige közvetlen argumentuma az egyik főnévi igenév, amelynek szintén lehet infinitívuszi argumentuma, és így tovább. Az infinitívusz vonzatú infinitívuszt tartalmazó mondatokhoz szintén jobbra ágazó szerkezetet képzelünk el.

1.2. A probléma

Attól az igétől függ, hogy a főnévi igenéven megjelenhet-e személyrag vagy sem, amelyiknek a főnévi igenév közvetlenül vonzata.⁴ Ha a legkülső, finit ige olyan, hogy megengedi az infinitívusz személyragozását, akkor az eddigi elemzések alapján két főnévi igenévet tartalmazó mondatok esetében a finit ige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenév lenne az, amelyik a személyragot viselheti.

(8) *Jánosnak meg kell tanulnia vezetni.*

³ Az igei komplexumok vizsgálata nem képezi dolgozatom tárgyát.

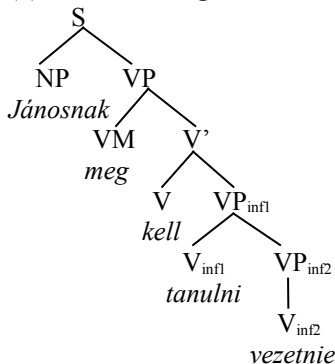
⁴ A lektori vélemény megjegyzi, hogy nem csak a főigétől függ, hogy a főnévi igenéven megjelenhet-e a személyrag:

(i) *Pétertől illetlenség volt korábban elmenni.*

Bár a fenti mondat saját intuícióm szerint személyragozott főnévi igenévvél is elfogadható, valóban vannak olyan esetek, amikor a főnévi igenév személytelen predikátum vonzata, mégsem személyragozható. Arról, hogy mikor kötelező, választható vagy nem lehetséges a személyrag megjelenése, lásd például É. Kiss (2001, 2002), Tóth (2000).

Vagyis a (9) alatti ágrajz szerint V_{infl} kaphatna csak személyragot, V_{infl2} az ágrajzban elfoglalt helye szerint nem. Az adatokat megvizsgálva mégis azt látjuk, hogy V_{infl2} is lehet személyragozott.

(9) ?*Jánosnak meg kell tanulni vezetnie*⁵.

Ha a főlerendelt predikátum a „felelős” a személyrag megjelenéséért, akkor a finit igének közvetett vonzataként megjelenő főnévi igenév nem kaphatna személyragot, mert az igétől túl messze helyezkedik el.

Felmerül a kérdés, hogy előfordulhatnak-e olyan esetek is, amikor nem csupán az egyik vagy a másik főnévi igenév visel személyragot, hanem esetleg mindkettő személyragozott.

(10) ??*Jánosnak meg kell tanulnia vezetnie*.

Egy általam készített kérdőív azt igazolja, hogy az anyanyelvi beszélők bizonytalanok a (9)-hez, illetve a (10)-hez hasonló mondatokat illetően. A kérdőívet a következő részben ismertetem röviden.

1.3. A kérdőív⁶

A kutatás célja az volt, hogy megtudjuk, hogy az anyanyelvi beszélők grammatikusnak tartják-e azokat a mondatokat, amelyekben a mátrixigének a köz-

⁵ A főnévi igeneves mondatok bal perifériáját és az igekötő [SPEC,VP] pozícióba kerülését nem vizsgálom, és nem is ábrázolom dolgozatomban, mivel a tárgyalt jelenség ezektől függetlenül elemezhető. A bal perifériával kapcsolatban lásd például Surányi (2002), Szabolcsi (1997), Szécsényi K. (2013), Szécsényi T. (2011), az igekötő kérdésével kapcsolatban pedig É. Kiss (1999), Koopman–Szabolcsi (1999), Surányi (2009).

⁶ A kérdőív példamondatait és az azokra adott válaszokat összefoglaló táblázat a Függelékben található.

vetett vonzataként megjelenő főnévi igenév a személyragozott, továbbá arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az anyanyelvi beszélők elfogadják-e azokat a mondatokat, amelyekben mindkét főnévi igenév személyragozott. A kérdőív alapján arra is rámutatok, hogy milyen tényezők befolyásolják azt, hogy melyik főnévi igenév lehet személyragozott. A kérdőívet kitöltőknek 25 mondatról kellett döntést hozniuk.

1.3.1. Az adatok

A kérdőívet 75 ember töltötte ki, zömében 16-18 évesek. A mondatok tartalmaztak főnévi igeneveket vonzó igéket (*kell(ene)*, *muszáj*), főnévi (*illetlen-ség*, *udvariatlanság*) és melléknévi predikátumokat (*kellemetlen*, *fontos*) is.

A 25 mondat három csoportra osztható. Az I. csoportban olyan mondatok szerepeltek, amelyekben egyik főnévi igenév sem volt személyragozott, a II. csoport mondataiban az egyik főnévi igenév személyragot viselt, a III. csoportban szereplő mondatokban pedig mindkét főnévi igenév személyragozott volt.

A kérdőívet kitöltőknek el kellett dönteniük, hogy az adott mondatot mondanák-e a megadott módon, azaz elképzelhetőnek tartják-e, hogy a mondat megadott formájában elhangozzon valódi beszédhelyzetben vagy nem. Ha nem fogadták el a mondatot vagy nem érezték teljesen jónak, javasolhattak egy szerintük megfelelőbb megfogalmazást. Mivel viszonylag ritkán mondtunk olyan mondatokat, amelyekben két főnévi igenév is szerepel, elképzelhető, hogy a mondatokra azért adtak nemleges választ a megkérdezettek, mert ők nem mondanának ilyen mondatot, és alternatív megoldásként az adott mondat egyszerűsített változatát adták meg. Ez azonban nem minden esetben jelenti azt, hogy a mondatot agrammatikusnak ítélnék meg. Ezeknél az alternatív javaslatoknál sokszor előfordult, hogy más szavakkal átfogalmazták a mondatot, sőt sokszor annak jelentését is megváltoztatták. A kérdőív célja nem is az volt, hogy minden megadott mondatról kiderüljön, hogy agrammatikus vagy agrammatikus, hanem azt szerettem volna leszűrni, hogy releváns-e azoknak a mondatoknak a vizsgálata, amelyekben a ragozott ige közvetett vonzataként megjelenő infinitívusz a személyragozott, illetve mindkét főnévi igenév visel személyragot.

A kiértékelésnél azokkal a példákkal foglalkoztam, amelyek esetében a kérdőív kitöltői megtartották az eredeti szóhasználatot, és csak a szórenden vagy a személyragok elhelyezkedésén változtattak.

1.3.2. Az eredmények

Az eredmények alapján azt a megállapítást szűrhetjük le, hogy az anyanyelvi beszélők sok esetben nem tartják helytelennek, ha a mondatban előforduló két főnévi igeneves kifejezés közül az viseli a személyragot, amelyik az ige-nek nem közvetlenül vonzata. Azonban számos esetben utasítottak el olyan mondatokat is, amelyekben az az infinitívusz viselte a személyragot, amely az ige közvetlen vonzata volt.

Azokat a mondatokat, amelyekben mindkét főnévi igenév személyragozott volt, a kérdőívet kitöltők jelentős része nem fogadta el, azonban nem is utasították el teljes mértékben őket.

A személyrag nélküli főnévi igeneves mondatok megosztották a kérdőívet kitöltőket. Nagyjából azonos arányban születtek „Igen”, „Nem”, illetve „Talán” válaszok, a javaslatoknál pedig olyan mondatokat írtak, amelyek személyragozott főnévi igenévet tartalmaznak. Ezekben többnyire a finit ige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenév viselte a személyragot, de akadt olyan példa is, amelyben a közvetett vonzataként megjelenő főnévi igenév volt személyragozva.

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy az anyanyelvi beszélők véleménye megoszlik ugyan a személyrag elhelyezkedésének megítéléséről, azonban a válaszok arra mutatnak rá, hogy nem zárhatjuk ki az olyan két főnévi igeneves mondatok létezését, amelyekben a mátrixige közvetett vonzata a személyragozott. Sőt, nem zárhatjuk ki teljesen a két személyragozott főnévi igeneves mondatokat sem, mivel ezeknél a mondatoknál is volt igenlő válasz.

A vizsgált téma releváns voltát, illetve a többszörös személyragozott főnévi igeneves szerkezetek létezését nem csupán az általam kiértékelt kérdőív támasztja alá, hanem a *Magyar Nemzeti Szövegtárban*⁷ talált példák is:

1. Példák arra, amikor a ragozott ige közvetett infinitívuszi vonzata személyragozott:

- (11) [...] *egyszer még meg kellett próbálni kibeszélnie magát* [...]
- (12) [...] *banális hibát vétett, kellene tudni uralkodnia az érzelmein* [...]
- (13) [...] *nem utoljára, jól kell tudni válaszolnia. Mert* [...]
- (14) [...] *a kutyájáért mindenkinek felelősséget kell tudni vállalnia.*[...]

2. Példák arra, amikor mindkét infinitívusz személyragozott:

⁷ A *Magyar Nemzeti Szövegtárról* és az adatokról részletesebben: <http://corpus.nyud.hu/mnsz>

- (15) [...], *hogy Európának képesnek kell lennie beavatkoznia saját hátsó udvarában az Egyesült [...]*
- (16) [...] *kell lennie és el kell tudnia igazodnia a jog dzsungelében [...]*
- (17) [...] *egy politikusnak annyit el kell tudnia viselnie, amennyit az ország elvisel [...]*
- (18) [...] *jól működő társadalomban meg kéne tudnia oldania az ilyen élethelyzeteket [...]*
- (19) [...] *családtagjai vagyonyhelyzetével is el kell tudnia számolnia a közvélemény előtt [...]*
- (20) [...] *egy egyszerű polgárnak meg kellett tanulnia függetlenítenie magát az államhatalomtól [...]*
- (21) *Minden képviselőnek magának kell tudnia eldöntenie, hogy [...]*
- (22) [...] *még énnekem is el kellett mennem könyörögnöm [...]*
- (23) [...] *Neked is meg kell tudnod mondanod, hogy [...]*
- (24) [...] *Nekünk viszont őt kell tudnunk túlélnünk [...]*

A példákból láthatjuk, hogy igenis előfordulnak olyan esetek, amikor mindkét főnévi igenév személyragot visel. Bár az itt bemutatott és a *Szövegtár* többi példája is szinte kivétel nélkül a *kell* főigét tartalmazzák, a kérdőív eredményei igazolják, hogy ez a jelenség más predikátumok esetén is lehetséges. Nem használunk ugyan túl sűrűn ilyen szerkezeteket, és lehet, hogy sokszor nem is érezzük ezeket helyesnek, azt mindenképpen be kell látnunk, hogy léteznek ezek a szerkezetek. De vajon mi lehet az oka annak, hogy a személyrag megjelenhet mindkét főnévi igenéven? Vagy akár annak, hogy ha két főnévi igenév van, bármelyikén megjelenhet a személyrag, ha nem is mind a kettőn?

A következőkben nézzük meg, hogy mitől függ, vagy függ-e valamitől az, hogy a személyrag melyik főnévi igenéven jelenik meg.

2. A személyrag megjelenését befolyásoló tényezők

Először is nézzük meg, hogy befolyásolja-e a szórend a személyrag megjelenésének megítélését két főnévi igenevet tartalmazó mondatokban. Vegyük a kérdőív mondataira adott válaszok összefoglaló táblázatában szereplő 5. mondatot (25b), a 19. mondatot (26a) és a 16. mondatot (27a), valamint azok szórendi variációját.⁸

- (25) a. *?Katinak hamarosan muszáj gyakorolni kötnie.*
b. **Katinak hamarosan muszáj kötnie gyakorolni.*

⁸ A kérdőív példamondatainak variációit saját nyelvi intuíciónra támaszkodva ítélem meg.

- (26) a. *Illetlenség itt most elkezdni vasalnod.*
b. **Illetlenség itt most vasalnod elkezdni.*
- (27) a. *Nem szabad elmenni tornáznunk.*
b. *???Nem szabad tornáznunk elmenni.*

A fenti mondatok közül csak a főnévi igenevek sorrendje cserélődik fel és azt látjuk, hogy a b) jelű mondatok nem vagy sokkal kevésbé elfogadhatók, mint az a) jelű mondatok. Például a (25a) mondatban a *gyakorol* ige vonzata a *köt-ni* főnévi igenév és nem fordítva.

- (28) a. *Kati gyakorol kötni.*
b. **Kati köt gyakorolni.*

Meg kell jegyezni, hogy a (25b–27b) alatti példamondatok elfogadhatósága a személyrag jelenléte nélkül is kérdéses. Ha azonban az infinitívusznak nincs igekötője, a sorrend felcserélhető.⁹

- (29) a. *Illetlenség itt most vasalni kezdeni(e).*
b. *Nem szabad tornázni menni(e).*

A közvetett infinitívuszi vonzaton megjelenő személyrag viszont kevésbé elfogadható ezekben az esetekben.

- (30) a. *?Illetlenség itt most vasalnia kezdeni.*
b. *???Nem szabad tornáznunk menni.*

Vagyis a régens-vonzat sorrend valamilyen módon befolyásolni látszik a személyrag megjelenésének megítélését.

A következő mondatok alapján szintén azt látjuk, hogy a személyrag megjelenésének helye és a főnévi igenevek sorrendje hatással van a mondatok megítélésére.

- (31) a. *Szabinak van ideje bulizni eljárnia.*
b. **Szabinak van ideje buliznia eljárni.* (= kérdőív 9. mondata)
c. *??Szabinak van ideje buliznia járni.*

A (31) alatti mondatok alapján azt láthatjuk, hogy a személyragozás nem tűnik elfogadhatónak, ha a főnévi igenév igemódosítói pozícióban van, kivéve, ha a fordított sorrendezés eleve lehetséges.

⁹ Fordított sorrendezés csak akkor lehetséges, ha a megelőzendő főnévi igenév ezt megengedi. Erről részletesebben lásd például Brody (2004) és Olsvay (2004).

Végül nézzük, hogy az igekötő jelenléte hatással van-e a személyragok előfordulására. Tekintsük most a kérdőív 11. és 12. mondatát, (32b)-ként, illetve (33b)-ként megismételve, és azok variációit.

- (32) a. ?*PÉTERNEK kell tanulni vezetnie.*¹⁰
b. ??*Péternek meg kell tanulni vezetnie.*
c. **Péternek meg kell vezetnie tanulni.*

A (32) alatti mondatokban az igekötő a közvetlen infinitívuszi vonzathoz tartozik, a (32c) mondatban pedig a régens-vonzat sorrend felcserélt.

- (33) a. ?*MÁRTINAK kell tudni elengednie a kezemet.*
b. ??*Mártinak el kell tudni engednie a kezemet.*
c. **Mártinak el kell engednie tudni a kezemet.*

A (33) alatti mondatokban az igekötő a közvetett infinitívuszi vonzathoz tartozik. A (33c) mondat, hasonlóan (32c)-hez, nem elfogadható, mivel a régens-vonzat sorrend felcserélt. Mind a (32a), mind a (33a) példamondat, amelyekben nincs igekötő, jobban elfogadható, mint az igekötős változatok, vagyis az igekötő távollága is hatással van a személyragozásra.

Ha kettőnél több főnévi igenév szerepel a szerkezetben, akkor is azt látjuk, hogy minél távolabb van a személyrag a fölérendelt igétől, annál kevésbé elfogadhatók a mondatok, illetve a (34c) mondat esetében az elfogadhatóság is kérdésként merül fel.

- (34) a. *Péternek meg kell akarnia tanulni enni.*
b. ?*Péternek meg kell akarni tanulnia enni.*
c. ??*Péternek meg kell akarni tanulni ennie.*

A fenti megfigyeléseken kívül az általam készített kérdőívben szereplő válaszok is azt támasztják alá, hogy a szórend hatással van a mondatok megítélésére és a személyrag elhelyezkedésére.

A 22. mondat esetében (*Senkinek sem kell beszélni tudnia*) az alternatív javaslatot adók többsége úgy gondolta volna igazán helyesnek a mondatot, ha a két főnévi igenév fordított sorrendben szerepelt volna (*Senkinek sem kell tudnia beszélni*), sőt, ha nem lett volna személyragozott egyik főnévi igenév sem (*Senkinek sem kell tudni beszélni*). Ezt tapasztaljuk a 20. mondatnál is (*Marcsinak muszáj vezetni tudnia*): a megkérdezettek a mondatban szereplő

¹⁰ Mivel a *kell* ige, Komlósy (1989) megnevezésével élve, hangsúlykerülő, semleges mondatban az igekötőt veszi maga elé, azonban ha a főnévi igenév fókuszos, mint a (32a) és (33a) mondatokban, akkor erre már nincs szüksége, mivel a fókuszpozíció ki van töltve.

főnévi igenevek sorrendjének megváltoztatását (*Marcsinak muszáj tudnia vezetni*), továbbá a személyragok elhagyását (*Marcsinak muszáj tudni vezetni*) javasolták.

A személyragokat abban az esetben is a mátrixige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenéven érezték jónak, amikor a szórendet nem változtatták, például a 16. mondat esetében: *Nem szabad elmenni tornáznunk* helyett inkább a *Nem szabad elmennünk tornázni* megoldást javasolták.

Összegezve, a fenti példák és a kérdőív megfigyelései alapján két általánosítást fogalmazhatunk meg. Először, a (34) alatti példák alapján kijelenthetjük, hogy a mondatot annál kevésbé grammatikusnak ítéljük meg, minél távolabb van a személyrag a személyragozást engedélyező igétől, amely a legtöbb esetben a ragozott ige. Hasonló lehet ez a jelenség a Kálmán–Trón (2000) által a határozott és határozatlan főnévi csoportok koordinálása kapcsán megfigyelt közelségi hatáshoz:

- (35) a. **Egy madarat és a fát látok.*
- b. ?**A fát és egy madarat látok.*
- c. **Látom egy madarat és a fát.*
- d. ?**Látok egy madarat és a fát.*

(Kálmán–Trón 2000: 54/24)

A (35a) és (35c) mondatokban az igealak a mellérendelő szerkezet hozzá távolabb álló tagjával, a (35b) és (35d) mondatokban pedig a közelebbivel egyezik. Főnévi igenevek esetében is erről lehet szó.

Másodszor, a fenti mondatok alapján megállapíthatjuk, hogy ha több főnévi igenév szerepel a mondatban, akkor az a sorrend preferált, amikor a főnévi igenév közvetlenül az őt vonzó igét (amely lehet főnévi igenév) követi. Ez az általánosítás azonban felülírni látszik az elsőt. Vagyis infinitívusz vonzatú infinitívuszos mondatoknál azt az esetet tartjuk a legelfogadottabbnak, ha a főnévi igenevek régensüket közvetlenül követik és a személyragozást engedélyező igéhez legközelebb álló főnévi igenév viseli a személyragot.

Miután megismertük a vizsgált problémát és annak hátterét, továbbá megnéztük, hogy milyen tényezők befolyásolhatják azt, hogy a személyrag az egyik vagy a másik főnévi igenéven jelenik meg, nézzük meg, hogyan magyarázható a vizsgált jelenség.

3. Magyarázat

A magyar főnévi igeneves mondatok elemzése kapcsán több megközelítéssel is találkozhatunk (lásd Kenesei 1993; Dalmi 1995; Komlósy 1994; É. Kiss 1986, 1987, 1989, 1999, 2001; Tóth 2000, 2002). Tanulmányomban É. Kiss

(1999) elemzésére támaszkodom, ahol É. Kiss a többszörös főnévi igeneves mondatok szórendi variációit az újraelemzés (*reanalysis*) fogalmával magyarázza. Röviden ismerkedjünk meg ezzel a megközelítéssel.

3.1. É. Kiss (1999) és az újraelemzés

Korábban már láthattuk, hogy egy mondatban több főnévi igenév is előfordulhat, bár ilyen mondatokat ritkán használunk. Nézzünk néhány szórendi variációt három főnévi igenevet tartalmazó mondatoknál. Tekintsük É. Kiss (1999: 89) példamondatait:

- (36) a. *János szét fogja akarni kezdeni szedni a rádiót.*
- b. *JÁNOS fogja akarni kezdeni szétszedni a rádiót.*
- c. *JÁNOS fogja szétszedni kezdeni akarni a rádiót.*

(É. Kiss, 1999: 89/1a–c)

A fenti mondatokban az igekötő elhelyezkedése az, ami figyelmet érdemel, különösen a semleges (36a) mondatban, ahol az igekötő elválik igéjétől és megelőzi a többi igét.

Mivel a mondat semleges, a VP első elemére, vagyis a főigére esne a mondat főhangsúlya. Bizonyos igék azonban kerülnek a frázishangsúlyt. Ezek az úgynevezett könnyű igék (É. Kiss 1999: 90) vagy hangsúlykerülő igék (Komlósy 1989). A hangsúly elkerüléséhez semleges mondatokban „elragadják” a főnévi igenév igekötőjét, ezért előzi meg a fenti (36a) mondatban az igekötő a mátrixmondat igéjét.

É. Kiss (1999) szerint ez úgy lehetséges, hogy a mondat újraelemzésen megy át. Ezek a mondatok kezdetben összetett mondatok, amelyekben a főnévi igenév VP_{inf} (É. Kiss 1999-nél InfP) frázist alkot az argumentumaival együtt, illetve a főige vonzataként jelenik meg a mondatban. A VP_{inf} maximális projekciót majd a főmondat könnyű igéje transzparenssé változtatja, amelynek eredményeképpen a főnévi igenév és annak argumentumai úgy viselkednek, mintha a könnyű ige argumentumai lennének, vagyis szabadon keveredhetnek a főige mögötti pozíciókban a főige vonzataival, illetve operátorpozíciókba is kerülhetnek. A VP_{inf} csomópont összetevőinek argumentumpozícióba emelése az újraelemzés művelete által lehetséges.

(37) *Újraelemzés* (É. Kiss, 1999: 104 in Szécsényi T., 2009: 114)¹¹

Ha az YP csomópont törölt (vagy transzparens), akkor XP újraanalizálható Z projekciójának közvetlen összetevőjeként egy olyan szerkezetben, amelyben XP közvetlen összetevője Y projekciójának, YP pedig közvetlen összetevője Z projekciójának.

Az újraelemzés tehát az addig összetett mondatból egy egyszerű mondatot eredményez, és nem egyszerre létezik a két dimenzió, mint azt É. Kiss (1987, 1989) feltételezte.

Ha a mondatban van fókuszált összetevő (36b), nincs szükség az igekötő mozgatására. A (36c)-ben szereplő szórendért pedig az inkorporáció (*incorporation*) művelete a felelős, vagyis a könnyű ige ciklikus lépésekben „bekebelezi” a főnévi igeneves mondatrészt.¹²

Újraelemzés azonban nem csupán könnyű igéknél lehetséges. Ez a következő példákból is látszik, amelyekben a *szeretne* ige nem hangsúlykerülő, nincs fókuszált összetevő, az argumentumok mégis keveredhetnek:

- (38) a. *Péter szeretne tudni elolvasni egy könyvet.*
b. *Péter szeretne elolvasni tudni egy könyvet.*
c. *Szeretne Péter elolvasni tudni egy könyvet.*
d. *Egy könyvet szeretne Péter elolvasni tudni.*

Szécsényi T. (2009) szerint az újraelemzéses elemzés hátránya az, hogy újraelemzés során elveszítjük azokat az információkat, amelyek a főnévi igeneves mondatok összetett mondati sajátságáiból származnak. Tehát nem ad számot a főnévi igenév előtti (topik-, fókusz- és kvantorpozícióban lévő) összetevők kötött sorrendjéről, illetve nem tesz eleget a struktúramegőrzés elvének sem (lásd Haegeman 1994: 6.4.1).

Azonban az újraelemzéses megközelítés képes megragadni az igei komplexumok kialakulásának folyamatát, valamint számot tud adni a főnévi igeneves szerkezetek kétarcúságáról, vagyis arról a problémáról, amely szerint a főnévi igeneves mondatok rendelkeznek egyszerű és összetett mondati sajátságokkal is. Továbbá képes magyarázatot adni a dolgozatban leírt jelenségre is.

Miután megismerkedtünk É. Kiss (1999) elméletével, nézzük meg hogyan alkalmazható ez a megközelítés a dolgozatban bemutatott probléma esetében.

¹¹ In a construction in which XP is an immediate constituent of a Y projection, and YP is an immediate constituent of a Z projection, XP is reanalyzed as an immediate constituent of the Z projection if the phrasal boundary YP is deleted (or made transparent).

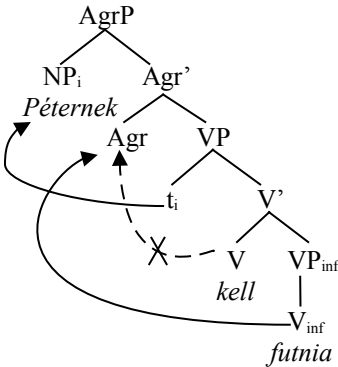
¹² Az inkorporációról részletesebben lásd É. Kiss (1999).

3.2. Az újraelemzés és a személyrag elhelyezkedése

Az időjelölt mondatok esetében a ragozott ige és alanya egyeztetve vannak egymással, az ige alanyesetet ad az alanynak, és ahhoz, hogy az egyeztetés megtörténjen, az ige az AgrP fejpozíciójába, az alany pedig az [Spec, AgrP] pozícióba mozog.

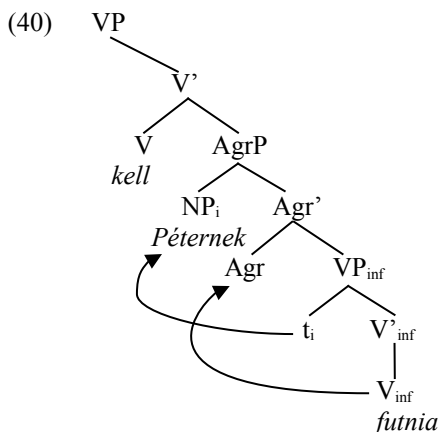
Azonban a személyragozott főnévi igenevek esetében az őket vonzó mátrixige nem ragozható. A személyragozott főnévi igeneves mondatok datívuszi esettel rendelkező főnévi csoporttal állnak, amellyel viszont a főnévi igenév van egyeztetve, vagyis azokban az esetekben, amikor hiányos ragozási paradigmájú ige van a mondatban, annak infinitívuszi vonzata mozog az Agr pozícióba.¹³

(39) Péternek futnia kell.

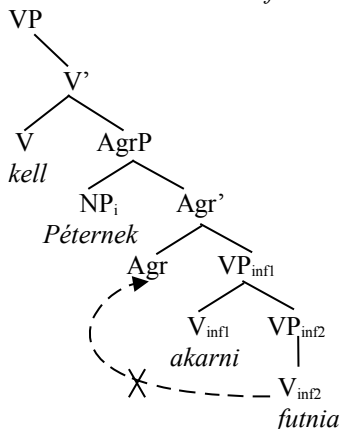
A (39) alatt látható szerkezetben az infinitívusz átugorja a főigét a fejmozgás során, megsértve ezzel a fejmozgás lokalitását. Azonban Szécsényi K. (2002) javaslata alapján megmenthető a szerkezet, ha a (39)-hez hasonló szerkezetekben nem a főigének van AgrP projekciója, hanem az infinitívuszi komplementumnak. Az alapszerkezet a következőképpen nézne ki:

¹³ A (39) alatti mondatban opcionális a személyrag megjelenése a főnévi igenéven. Felmerül a kérdés, hogy ha az infinitívuson nem jelenik meg a személyrag, van-e mozgás az Agr fejpozícióba. Ennek megválaszolása nemcsak a magyar, hanem más nyelvek esetében sem egyértelmű, azonban feltételezhető, hogy a személyragnak ebben az esetben is van egy "zéró megfeleltetője", hiszen a személyragozás kötelezővé válik, ha a datívuszi alany nincs jelen: *Futnia kell.*

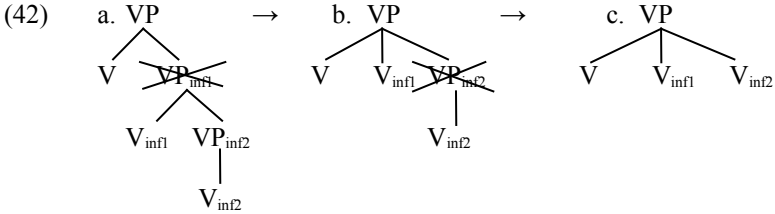
Amikor viszont két főnévi igenév van a mondatban, a fenti szerkezet újra problémássá válik, mivel, mint láttuk, az a főnévi igenév is megkaphatja a személyragot, amelyik nem közvetlen vonzata a finit igének. Az azonban túl messze helyezkedik el a finit igétől, és nem szabadna az Agr pozícióba mozognia, hogy a datívuszban álló főnévi csoporttal megtörténjen a jegyellenőrzés. Az alapszerkezet egyszerűsített ágrajza (41)-ben látható.

(41) *PÉTERNEK kell akarni futnia.*

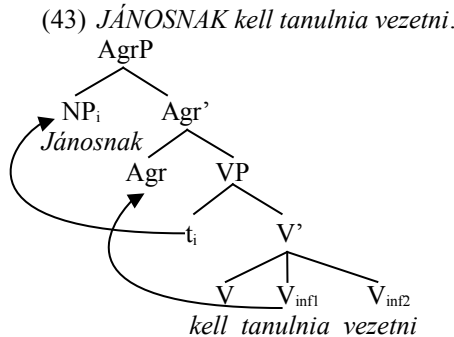
A személyrag az ágrajzban jobban beágyazott főnévi igenéven van, de az nem mozoghatna előre Agr pozícióba. Így a fenti szerkezet már nem tartható

ezeknek a mondatoknak az elemzésekor. Az, hogy bármelyik főnévi igenév megkaphatja a személyragot, arra utal, hogy a szerkezetben a ragozott ige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenév nem lehet kitüntetettebb pozícióban, mint a közvetett vonzataként megjelenő. Ezt az újraelemzés biztosítja számunkra, amely két főnévi igenevet tartalmazó mondatoknál szematikusan a következőképpen néz ki:

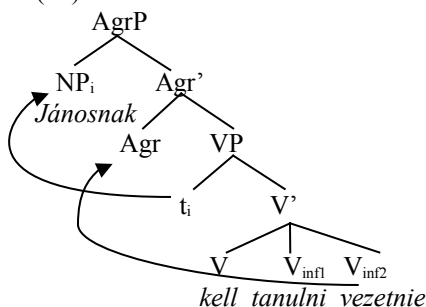

Az újraelemzés szabályának értelmében a VP_{infl} csomópont transzparenssé válik, így V_{infl} és VP_{infl2} a VP csomópont közvetlen összetevői lesznek, vagyis az ige testvéreként foglalnak helyet. Ezután a VP_{infl2} csomópont lesz transzparens, így a V_{infl2} összetevőt is közvetlenül dominálja majd a VP csomópont. Újraelemzés segítségével a (39) alatti szerkezet is megmenthető, így nincs szükség azt feltételezni, hogy a *kell*-típusú predikátumok nem rendelkeznek AgrP projekcióval.

Ez a művelet, azaz a frázishatárok transzparenssé válása, addig ismétlődik tehát, amíg mindkét főnévi igenév közvetlen projekciója VP nem lesz, vagyis amíg mindkettő főnévi igenév a mátrixige mellett helyezkedik el, mint annak testvére. Így a személyragot bármelyik infinitívusz felveheti, sőt akár mind a kettőn megjelenhet. Továbbá a datívuszos főnévi csoporttal így már bármelyik főnévi igenév egyeztetődhet, annak jegyeit ellenőrizheti. Újraelemzés után a szerkezet a következőképpen ábrázolható:

(44) *JÁNOSNAK kell tanulni vezetnie.*

Mivel a mátrixige ragozási paradigmája hiányos, vagyis nem vehet fel személyragot, nem mozoghat előre, így az egyik főnévi igenév mozog Agr pozícióba, hogy a datívuszban álló főnévi csoporttal megtörténjen a jegyellenőrzés. Méghozzá az a főnévi igenév mozog előre, amelyik a személyragot viseli. Ez elvben bármelyik lehet.

Láthattuk tehát, hogy É. Kiss 1999-es cikkében bemutatott újraelemzése nem csupán a többszörös főnévi igenevek szörendi problémáira ad magyarázatot, hanem megoldást kínál a leírt jelenségre is, vagyis arra, hogy hogyan lehetséges az, hogy két főnévi igenév esetén az a főnévi igenév visel személyragot, amelyik a finit ige által vonzott főnévi igenév vonzata.

Ha előfordulhat az is, hogy mindkét főnévi igenév személyragozott, hiszen újraelemzés után mindkét főnévi igenév testvére az igének, akkor az itt vázolt elemzés ezt a jelenséget nem képes megmagyarázni. Ahhoz, hogy erre a jelenségre magyarázatot adjunk, további vizsgálatok szükségesek.¹⁴

Összefoglalás

A tanulmány célja annak magyarázata volt, hogy hogyan lehetséges az, hogy a személyragot a személyragozást engedélyező mátrixige közvetett infinitívuszi vonzata is viselheti. Abból indultam ki, hogy a főnévi igeneveket tartalmazó mondatok felépítése hierarchikus. Megállapítottam, hogy ez alapján a közvetett főnévi igenévi vonzat nem lehetne személyragozott. Azt láttuk azonban, hogy É. Kiss (1999) újraelemzéses megközelítését használva számot tudunk adni az ilyen mondatokról. Újraelemzés során a frázishatárok transzparenssé válnak, amelynek eredményeképpen a hierarchikus szerkezet

¹⁴ Szeretném megjegyezni, hogy ha az egyeztetést olyan viszonyként értelmezzük, ami megengedi a többszörös egyeztetést is, akkor a jelenség magyarázhatóvá válik. A többszörös egyeztetésről lásd Zeijlstra (2012).

kilapul. Így a személyragot bármelyik főnévi igenév felveheti. Az elmélet segítségével viszont nem tudjuk magyarázni, hogy miért kevésbé grammatikus, ha a közvetett és nem a közvetlen infinitívuszi vonzat a személyragozott. Az igei komplexumok vizsgálatára jövőbeni kutatás feladata.

Hivatkozások

- Brody, Michael 2004. "Roll-up" structures and morphological words. In É. Kiss K – C. H. van Riemsdijk (szerk.) *Verb clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*, John Benjamins, Amsterdam. 147–172.
- Chomsky, Noam 1995. *The Minimalist Program*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Dalmi, Gréte 1995. *Hungarian Infinitival Constructions*. MA Thesis, University of Sydney.
- É. Kiss Katalin 1986. A személyragos főnévi igeneves szerkezetéről. *Magyar Nyelv* 82., 393–408.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1989. Egy főnévi igeneves szerkezetéről. In Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 153–169.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss K. – Siptár P. – Kiefer F. *Új magyar nyelvtan*, Osiris, Budapest, 17–184.
- É. Kiss Katalin 1999. Strategies of complex predicate formation and the Hungarian verbal complex. In Kenesei István (szerk.) *Crossing boundaries*, J. Benjamins, Amsterdam, 91–114.
- É. Kiss Katalin 2001. A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és nyelvtörténet köréből*, Osiris, Budapest, 42–58.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge Syntax Guides, Cambridge University Press, Cambridge.
- Haegeman, Liliane 1994. *Introduction to Government and Binding Theory*. Blackwell, Oxford.
- Kálmán László – Trón Viktor 2000. Értékek azonossága-e az egyeztetés? In Büky László és Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV. Szeged, 1999. október 27–28*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 43–56.

- Kenesei István 1993. Infinitival Complements and Related Non-finite clauses in Finnish and Hungarian. In N. Vincent – K. Borjas (szerk.) *Complement Structures in the Languages of Europe* (EUROTYP Working Paper III/4), ESF, Strasbourg, 45–65.
- Komlósy András 1989. Fókuszban az igék. In Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 171–182.
- Komlósy András 1994. Complements and Adjuncts. In Kiefer F. – É. Kiss Katalin (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics 27*. New York, Academic Press, 91–178.
- Koopman, Hilda – Szabolcsi Anna. 1999. Hungarian complex verbs and XP-movement. In Kenesei István (szerk.) *Crossing boundaries*, J. Benjamins, Amsterdam, 115–135.
- Olsvay Csaba 2004. The Hungarian verbal complex. An alternative approach. In É. Kiss K. – C. H. van Riemsdijk (szerk.) *Verb clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*, John Benjamins. Amsterdam. 291–333.
- Surányi Balázs 2002. *Multiple operator movements in Hungarian*. LOT. Utrecht.
- Surányi Balázs 2009. A two-step derivation of verbal particles. *Acta Linguistica Hungarica* 56. 201–249.
- Szabolcsi Anna 1997. Strategies for Scope Taking. In Szabolcsi Anna (szerk.) *Ways of Scope Taking (SLAP 65)*. Dordrecht: Kluwer, 109–154.
- Szécsényi Krisztina 2002. Default Case in Hungarian. *Rivista di grammatica generativa* 27. Uni Press, Urbino, 139–149.
- Szécsényi Krisztina 2013. An LF-driven account of infinitival clauses with a nominative subject. In *VLLXX: Festschrift for Varga László's 70th birthday*. seas3.elte.hu/VLlxx
- Szécsényi Tibor 2009. *Lokalitás és argumentumöröklés. A magyar infinitívuszi szerkezet leírása HPSG keretben*. Phd disszertáció. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
- Szécsényi Tibor 2011. Magyar mondat szerkezeti jelenségek elemzése HPSG-ben. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII.: Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 99–138.
- Tóth Ildikó 2000. *Inflected Infinitives in Hungarian*. PhD disszertáció. Tilburg, Tilburg University.
- Tóth Ildikó 2002. Can the Hungarian Infinitive be Possessed? In Kenesei István – Siptár Péter (szerk.) *Approaches to Hungarian 8.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 133–160.

A személyrag elhelyezkedése több főnévi igenév esetén

Zeijlstra, Hedde 2012. There is only one way to agree. *The Linguistic Review* 29: 491–539.

Függelék

A kérdőív példamondataira adott válaszok összefoglaló táblázata¹⁵

	<i>Válaszok szám szerint</i>		
	<i>Igen</i>	<i>Nem</i>	<i>Talán</i>
<i>I. Személyrag nélküli főnévi igeneves mondatok</i>			
1. Jánosnak muszáj tudni megírni a dolgozatot.	11	52	12
2. Pistinek el kell menni vásárolni.	60	8	7
3. Szabolcsnak fontos enni kapni.	22	30	23
<i>II. Az egyik főnévi igenév személyragozott</i>			
<i>A) Személyrag a mondatban az igéhez közelebb megjelenő főnévi igenéven</i>			
4. Péternek lehetősége nyílik a gyerekeket elvinnie kirándulni.	28	16	31
5. Katinak hamarosan muszáj kötnie gyakorolni.	0	55	20
6. Butaság Pálnak 100 mondatot lefordítania akarni.	4	65	6
7. Pistinek szabad aludnia menni.	7	53	15
8. Udvariatlanság volt Péternek ilyet csinálnia akarni.	3	65	7
9. Szabinak van ideje buliznia eljárni.	9	45	21
10. Kellemetlen Jánosnak 30 évesen járnia tanulni.	12	45	18
<i>B) Személyrag a mondatban az igétől távolabb elhelyezkedő főnévi igenéven</i>			
11. Péternek meg kell tanulni vezetnie.	23	30	22
12. Mártnak el kell tudni engednie a kezemet.	21	23	31
13. Holnap el kell menni futnom.	18	48	9
14. Marcsinak akarni sem szabad Pétertől elvennie a kulcsot.	11	38	26
15. Mikor kell jönni segítened?	24	35	16
16. Nem szabad elmenni tornáznunk.	42	20	13

¹⁵ A táblázatban vastagon szedett mondatokban a főnévi igenév és a vonzataként megjelenő infinitívusz sorrendje felcserélt.

17. El kellene menni korcsolyáznunk.	22	37	16
18. Nekem fel szabad akarni kelnem.	1	64	10
19. Illetlenség itt most elkezdni vasalnod.	33	21	21
20. Marcsinak muszáj vezetni tudnia.	21	29	2
21. Marcsinak lehetősége van délután bulizni mennie.	18	31	26
22. Senkinek sem kell beszélni tudnia.	18	37	20
<i>III. Mindkét főnévi igenév személyragozott</i>			
23. Máriának kellemetlen nem tudnia olvasnia.	0	69	6
24. Marcsinak muszáj tudnia írnia.	3	62	10
25. Udvariatlanság Pálnak lefeküdni aludnia.	3	53	19